

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Kötéstáblából előkerült ismeretlen, XVI. századi bártfai nyomtatványok. 1967 szeptemberében alkalmam volt felkeresni a hallei Egyetemi Könyvtár számunkra oly nevezetes különgyűjteményét, az ún. Magyar Könyvtárat. Ennek régi magyarországi nyomtatványait — amelyek között mintegy 300 unikum található — már korábban publikálták.¹ Az eredetileg Wittenbergből származó könyvtár további értékeiről egy most megjelent kiadvány számol be,² amelynek ismertetésére a *Magyar Könyvszemle* hasábjain még visszatérünk.

Kézbe véve a Hallei Magyar Könyvtár egyik kötetét,³ amelyet 1586-ban Bártfán nyomtattak,⁴ feltűnt nekem, hogy annak táblái magyar nyelvű nyomtatványokat tartalmaznak. Kérésre a gyűjtemény vezetője, Dr. RÜBESAME szétbontatta a kötést, amelyen vaknyomással az I.H.S. 1588. felirat áll. Az így előkerült nyomtatványtöredékekről mikrofilmet küldött, amelynek segítségével tanulmányozni tudtam azokat.⁵ A 14 levélnyi töredék négy különböző nyomtatványból származik, amelyek azonosítására, ill. ismertetésére az alábbiakban teszek kísérletet.

I. Négy negyedréte alakú levél, amely mind hiányos és sérült, magyar verses históriát tartalmaz. A szöveg alapján megállapítható volt, hogy az SZEGEDI VERES Gáspár *Szép rövid história két nemes ifjakkal igaz barátságokról* című műve, amelyet 1577-ben írt, és nyomtatásban már 1578-ban napvilágot látott Kolozsvárott.⁶ Kedvelt olvasmány lehetett később is, mert a XVII. századból is maradtak fenn kiadásai.⁷ SZEGEDI VERES munkája szövegét DÉZSI Lajos részletes ismertetéssel adta ki.⁸ A töredék nyomtatása azonban egyik eddig ismert kiadással sem egyezik. A betűtípus tanúsága szerint a história David GUTGESELL bártfai műhelyében látott napvilágot, amely működését 1577-ben kezdte meg.⁹ Miután a töredéket megőrző kötéstábla az 1588. évszámot viseli, a nyomtatásnak e két év által határolt időszakban kellett készülnie.

A bártfai nyomda működésének első éveiből eddig három magyar história volt ismert.¹⁰ Ezek közül az egyik¹¹ a nyomtatás évét is feltünteti: 1582. Feltehető, hogy a most előkerült mű is ekkortájt készült.

¹ BUCSAY Mihály: *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp. 1941. — VARJAS Béla ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1941. 298—300. l.

² PÁLFY Miklós: *A Hallei Magyar Könyvtár könyvészeti ritkaságai*. Halle 1967.

³ Jelzete: Ung I C 284.

⁴ RMK II 191.

⁵ Dr. RÜBESAME értékes segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

⁶ RMK I 144.

⁷ RMK I 1204, 1600.

⁸ *Régi Magyar Költők Tára VIII.* Bp. 1930, 306—323, 488—490.

⁹ *Vö. Magy. Könyvszle.* 1963. 345. l.

¹⁰ RMK I 185, 335—6 és 352.

¹¹ RMK I 185.

A négy levélnyi töredékből kettő-kettő azonos, és a versnek az említett szövegkiadásban beszámozott 48–72. és 76–100., ill. 160–184. és 188–212. sorait tartalmazza. Az egyik az A₂ ívjelet viseli, a másik — a szöveg alapján az A₄ levél. Megállapítható továbbá, hogy a laponkénti 25–25 sorból a fennmaradtak tetejéről 3–3 hiányzik. A 624 soros vers három, egyenként négy leveles, azaz nyolc lapból álló füzetben került kinyomtatásra. A szövegből az első lapra csak 16 sor, a harmadik ív hetedik lapjára pedig csak 8 sor jutott. Így feltehető, hogy külön címlapja — akárcsak két másik bártfai históriának¹² — e kiadványnak sem volt.

II. Három negyedréte alakú levél latin szövege ugyancsak erősen csonkult állapotban maradt fenn, és az egy lengyelországi katolikus egyházmegye zsinati határozataiból tartalmaz részleteket. A betűtípusok — az első felületes vizsgálat alapján — ugyancsak a bártfai Gutgesell nyomdában használtakkal tűntek azonosnak. Megerősíteni látszott ezt az körülmény is, hogy a bártfai kiadvány kőtestáblájából kikerült többi töredék mind ebből a műhelyből származik. Azonban egy hivatalos katolikus kiadvány megjelentetése a szigorúan lutheránus Bártfán felkeltette a gyanút. A gondosabb összehasonlítás eredménye azután arra vezetett, hogy jöllehet mind a szövegtípus, mind az iniciálékként használt kiemelő betűk azonosak a Gutgesell által használtakkal, attól néhány jellegzetes részletben (pl. a vessző alakjában és méretében) mégis eltértek. Nem található meg továbbá Bártfán a töredékben élőfejként használt kurzív típus.

Mindezek után — már csak a tartalom miatt is — a nyomtatás helyét Lengyelországban kellett keresni. A lengyel szakirodalomban¹³ aztán sikerült rátalálnom egy kiadványra, amely fedte a töredék tartalmát: *Constitutiones synodorum metropolitanae ecclesiae Gnesnensis provincialium. Cracoviae 1579* Andreas Petricovius. Miután e mű hazai gyűjteményeinkben nem található, a boroszlói Egyetemi Könyvtárhoz fordultam, ahonnan Mgr. Adam SKURA a küldött fénykép alapján megerősítette feltételezésemet: a töredék valóban az említett kiadványból származik.

Így egy bártfainak remélt ismeretlen nyomtatvánnyal szegényebbek, de egy értékes összefüggéssel gazdagabbak lettünk. Megállapítható volt ugyanis a típuskutató-sok során, hogy David GUTGESELL műhelyének betűi az Andrzej PIOTRKOWCZYK krakkói nyomdájában használtakkal közös eredetűek.

III. Egyetlen levélnyi töredék maradt fenn egy tizenhatodréte alakú magyar nyelvű kalendáriumból, amely mind nyomdai kivitel, mind tartalmi beosztása szempontjából beleilleszkedik a XVI. századi bártfai naptárak sorozatába.

Ezek, mint általában a korabeli hasonló jellegű kiadványok, a szorosabb értelemben vett naptárból és a várható eseményeket tartalmazó ún. prognosztikonból állnak. Ez utóbbi két részre oszlik: a történelmi események jóslására és a holdfázisok várható alakulására időjárási prognózzissal. A hallei töredék ez utóbbiból származik és két levelet teljesen, kettőnek pedig csak kb. egyharmadát tartalmazza. A többi kiadásokkal összevetve ez a „D” jelű, negyedik ív első és negyedik, ill. ötödik és nyolcadik levele. Ez utóbbin végződik az egész nyomtatvány.

A fennmaradt szövegrészek nem árulják el, hogy melyik évre szólnak. A bártfai nyomda működésének kezdete (1577) és a töredéket megőrző kőtestábla évszáma (1588), amint erről a fentiekben már szó volt, időhatárok közé fogják e nyomtatvány elkészültét is. Miután a kalendáriumokat általában már az előző év végén kinyomtatják, a naptár, amelyből ez a néhány levél fennmaradt, az 1578–1589 évek egyikére szól. Ebből az

¹² RMK I 335–6 és 352.

¹³ ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. Tom. XIV. 380 és XXX. 127–128. — BAR, Joachim—ZMARZ, Wojciech: *Polska bibliografia prawa kanonicznego I*. Lublin 1960, Nr. 533.

időszakból csupán három ilyen kiadvány maradt fenn,¹⁴ amelyek egyikével sem egyezik.

A szövegben található holdfázisok alapján lehetőség mutatkozott az év meghatározására. Sajnálatos módon azonban ezek kiszámításába — a bártfai nyomtatvány szövege alapján — sorozatos hibák csúsztak, amelyek lehetetlenné teszik a valódi évszám megállapítását.¹⁵ A holdfázisokra közölt adatok a számításba jöhető évek közül legközelebb az 1579. esztendőhöz állnak.

Ez a naptár ma példányban már nem ismert, de megjelenését több korabeli forrás is bizonyítja. Az egyik a bártfai tanács felterjesztése II. RUDOLF király 1579. február 8-i rendeletére, amelyben sommásan felsorolták David GUTGESELL sajtójának termékeit.¹⁶ Ezek között szerepeltek már naptárak: „Calendaria”. Ugyanerről a nyomtatványról Kassa város levéltárában is maradtak fenn adatok. GUTGESELL 1578. szeptember 12-én kelt levelében arról írt a kassai tanácsnak, hogy mellékelve ajándékként megküldi az 1579-re szóló kalendáriumát. Ennek számításait — Kassa város földrajzi helyét véve alapul — egy krakkói tudós végezte. A tanács 1578. szeptember 15-i ülésén a naptárt bemutatták, a fenti levelet felolvasták és október 29-én a naptárakért tíz rénes forintot fizettek ki jutalomként GUTGESELLnek.¹⁷

Feltehető, hogy ebből a naptárból maradt fenn a hallei könyvtár egyik kötetének tábláján ez a fentiekben ismertetett töredék.

IV. Egy különben csak egyik lapján nyomott ívrét alakú nyomtatványból őrzött meg három részletet (az egyiket három, a másikat két, a harmadikat egy példányban) a hat levélnyi töredék. Ezeket is a bártfai Gutgesell műhelyben készítették a fentiekben ismertetett 1577—1588 időhatárok között. Tartalmuk és beosztásuk a következőképpen rekonstruálható. A fekvő ívalakú, eredetileg kb. 33 × 44 cm méretű papíron négy sorban és három hasámban 12 szedésrészlet található. Ezek közül az utolsó, vagyis a jobb alsó sorokban levő mind tartalomban, mind nyomdai kiállításban eltér a többitől. Így joggal feltehető, hogy a másik művel, amelynek szedésénél ez a 1/12-nyi rész üresen maradt, csak a gazdaságosság miatt nyomták együtt, és utólag attól levágva, önálló megjelentetésre szánták.

A kis, 43 × 68 mm méretű szedéstükör 12 sora a következő mondattal kezdődik: „Az Apostal haioczkza peldazza az Kereztien Anya szent egyházat. . .” Ennek alapján arra kell gondolni, hogy ezt a kis, egyleveles nyomtatványt egy, az egyházat jelképező hajót ábrázoló kép alá szánták szöveggként. Hogy miért nyomtatták a szöveget a képtől függetlenül, annak több magyarázata is lehet. Ha ugyanis a kép rézmetszet volt, az ennek levonásához alkalmas mélynyomásos eljárást nem lehetett a szöveg előállításához szükséges magasnyomással egy munkafázisban végezni. Az sem lehetetlen, hogy a kép — akár fa-, akár rézmetszetű is volt — már készen állt, amikor ezt a magyar nyelvű szöveget kívánták hozzáragasztani.

Visszatérve a nyomtatvány terjedelmének döntő többségét kitevő másik kiadványra, az ugyancsak magyar nyelvű szöveget tartalmaz, amelyben az Ószövetség egy részlete olvasható. SÁMUEL második könyve 11. fejezetének 2—15. versei DÁVID és BETHSABE történetét adják elő, valamint NÁTHÁN prófétának ezek után bűnbánatra buzdító beszédét. A szöveg nem követi betűhíven a Bibliát: helyenként moralizáló részekkel bővül, máshol egy-egy mondat kimaradt.

¹⁴ Épen 1583 = RMK I 201 — töredékesen 1581 = SZTRIPSZKY I 1814/21 és 1589 = SZTRIPSZKY I 1826/33.

¹⁵ PONORI THEWREWK Aurél szíves közlése.

¹⁶ ÁBEL Jenő: *A bártfai sz. Egyed-templom könyvtárának története*. Bp. 1885, 187—190 l.

¹⁷ *Magy. Könyvszle* 1890. 147 l.

fiúe, kimili
verni, hog az
te, acki hazá-
nbertől az ius
házához iött
igia az ember

da Nathan Lauurak: I e vagy az az thusa, Ezt
mondgya az WR az Israélnék Istene: En kentelék
meg kirallvul Israélben, es szabadítottalak meg az
Saulnak kezéből, es az te Wradnak házat-tene-
ked attám, es az ú feleségit az tekezedbe, es tene-
ked attám Israélnék es Iudának házat: ha meg is

orufágot, es
elébarátod
yon nap vi-
i kedig meg
s nap világ-
eztem én az
: El vette ú
emmel hog
dromlásra

Kézficzetek vtat az Wt az az, penitentiát tarcza

AZ Apostol haiozka peidazza az Kerzcsfen Anya sent
egyházat: Mely haiozka az rettenetes haborgo ten-
gértől ide s: toua hányattatik, de mind az által az örök-
ke valo Istennek s: fia az s haiozkat, auagy Kerzcsfen
gyülekbezet ez világ, kezdetitől fogva ez mi mostani
veset ideinglen kégyelnessen megtrartotta; es minden
hamis tanfók es Erthnekek ellen, es az Kezcszteni gyü-
leköznetek mindén haborgatos es kergetői ellen meg ol-
talmazta. Az Wt Isten adgye minckünk az ú Sz. Lelekot,
hog aharatosok lehesünk az jt haiozokban mindenszféte
vecék ellen mind végiglen: Kit engedgye minckünk az
Atia, Fiu, es S. Lelek, egy bizony: ók Isten. Amen.

A bibliai elbeszélés tizenegy szedésrészletre oszlik, amely a szöveget tíz-tíz soronként mechanikusan szakítja meg. A történet az első sor első hasábjában kezdődik, majd ugyanabban a sorban a második hasábjában folytatódik stb. és a negyedik sor második hasábjában fejeződik be. A szedésrészleteket alul és két függőleges oldalukon öntött cifrákból összeállított szegélyléc zárja le. Az első rész elején és az utolsó végén ez a léccé kétszer olyan vastag, mint az egyes szedésrészletek között. Az első hasáb elején a második-negyedik sorban hiányzik ez a függőleges léccé. A fentiekből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatványt vízszintesen négy részre vágták, és azokat egyetlen sorba rakva összeragasztották. Az így kialakított, vízszintes irányú papíresík magassága 6 cm, hossza kb. 122 cm. lehetett.

A tizenegy részlet — együtt és külön-külön is — három oldalról keretbe van foglalva, de felül nyitott. Ennek magyarázata problematikus. Elfogadható talán a fentiekben ismertetett és hozzányomtatott képfelirat analógiájára az a feltételezés, hogy e bibliai történetet tartalmazó papírszalag fölé ezzel összefüggő képet vagy képeket szántak. BETHSABE fürdőzésének, valamint a DÁVID királyt intő NÁTHÁN prófétának ábrázolása évszázadokon keresztül igen kedvelt motívuma volt a képzőművészetnek.¹⁸ Természetesen a nyomtatásban készült szöveghez ugyancsak sokszorosított képre kell gondolni. Ez — amint a fentiekben már erről szó esett — akár fa-, akár rézmetszet lehetett. Mindkét technikával készültek ilyen tárgyú képek már a XVI. század első felében.¹⁹

A nyomtatott szöveg szokatlan alakja és mérete nehezen teszi elképzelhetővé az ilyen kompozíciót. A 11 szedésrészlet alapján olyan sorozatra is lehetne gondolni, amely éppen 11 képből állna. Ezt azonban el kell vetni, mert a szövegrészek nem különülnek el egymástól, azok elválasztása mechanikus. Számításba lehetne még venni a magassághoz viszonyítva rendkívül hosszú papírszalag tekeresszerű felcsavarását, vagy leporellóként történő összehajtogatását is. Ehhez azonban sem analógia, sem bizonyíték nem áll rendelkezésre.

Az egyleveles ívrét alakú nyomtatvány jobb alsó sarkában, a fentebb egy hajót ábrázoló képhez készült szöveggel leírt szedés mellett, arra merőlegesen még két sor található: „Késziczetek vtat az Wrnak // az az penitentiát tarczatok.” Ez ugyanazzal a betűtípussal készült, mint az őszötvetségi elbeszélés. A szövege is szorosan kapcsolódik NÁTHÁN prófétának bűnbánatra intő beszédéhez, amelyet DÁVID királyhoz intézett. A szedés merőleges elhelyezése kétségtelenné teszi, hogy ezt a két sort felhasználás előtt a többitől levágták. Két soros szöveg önállóan nem áll meg, és a mérete is arra utal, hogy azt valahová feliratnak szánták. Lehetséges, hogy egy feltételezhető és NÁTHÁNT ábrázoló kép fölé, de az sem lehetetlen, hogy az ugyanarra a lapra nyomtatott két másik kiadványtól teljesen függetlenül harmadik helyen történő felhasználásra készült. (Ld. a mellékelt illusztrációt.)

BORSA GEDEON

¹⁸ KUNOTH-LEIFELS, Elisabeth: *Über die Darstellungen der „Bathseba im Bade“*. Essen 1962 — PIGLER, A[ndor]: *Barockthemen. I.* Bp. 1956, 147–154 l.

¹⁹ Pl. Hans Sebald BEHAM fa- és Heinrich ALDEGRAVER rézmetszete 1519, ill. 1532-ből.